

Jakub Jerzy Czarkowski

Penitencjarystyka – nauka teoretyczna i stosowana

Penitentiary – discipline of knowledge – science

Nowoczesne społeczeństwo potrzebuje sprawnego, humanitarnego i skutecznego sposobu egzekwowania kary. Problem ten jest coraz częściej przedmiotem analiz i dociekań naukowych. Prezentowany artykuł jest propozycją określenia ontologicznych podstaw penitencjarystyki jako nauki i dyscypliny wiedzy zajmującej się problematyką funkcjonowania więzień i egzekwowaniem kar.

Słowa kluczowe: penitencjarystyka, nauka, dziedzina wiedzy, dyscyplina wiedzy, ontologiczne podstawy penitencjarystyki.

Modern society needs an efficient, humane and effective system of enforcement of punishing. This problem is an issue which is increasingly subjected to analyzes and scientific inquiries. The presented article is a proposal to define the ontological foundations of penitentiary science as a science and discipline of knowledge dealing with the problems of the functioning of prisons and the enforcement of penalties.

Key words: penitentiary, science, field of knowledge, discipline of knowledge, ontological bases of penitentiary.

Wprowadzenie

Kwestia realizacji kary jest od dawna przedmiotem refleksji filozofów, badaczy i artystów. W średniowieczu kat był wysoko cenionym mistrzem, wprawdzie jako wykonawca kar wzbudzał strach, ale również szacunek. Również współcześnie wykonanie kary wzbudza wiele refleksji mających nie tylko praktyczny charakter. Kwestia osadzenia w kontekście

sprawiedliwości, ale również godności człowieka, była także przedmiotem refleksji artystycznej zarówno u dawnych mistrzów, jak i współcześnie, czego znakomitym przykładem może być film „Zielona mila”.

Współczesny system penitencjarny mierzy się z wieloma wyzwaniem o niekiedy zróżnicowanym charakterze, kwestiami wymagającymi często pogłębionej refleksji, nie tylko praktycznej, ale również teoretycznej. Kwestiami wykonywania kary zajmuje się wiele dziedzin, jednak każda z nich analizuje to zjawisko i problemy z nim związane w ramach własnych paradygmatów naukowych i perspektyw teoretycznych. Tym samym czyni to jednostronnie. Niesie to ze sobą niebezpieczeństwo pominięcia ważnych aspektów zjawiska będącego przedmiotem refleksji.

W wysoko rozwiniętym nowoczesnym społeczeństwie, takie kwestie jak godność życia ludzkiego i człowieka jako osoby, a także problem sprawiedliwości oraz powinności odgrywają znaczącą rolę. W związku z tym wielowymiarowe i wieloaspektowe rozumienie problemów społecznych związanych z odbywaniem (realizowaniem) kary i więziennictwem zyskuje duże znaczenie. Kwestia kary rozumiana jest jako czas jej odbywania, a równocześnie jako szansa na resocjalizację oraz reintegrację społeczną. Natomiast więzienie postrzegane jest jako miejsce pobytu czy odosobnienia, ale również miejsce pracy staje się przedmiotem ciekawej, ważnej i społecznie uzasadnionej refleksji. W żadnym wypadku nie zmniejsza to penologicznego czy ekonomicznego aspektu zjawisk. Nadal również kluczowe są kwestie bezpieczeństwa, jednak obok dotychczasowych pojawiają się nowe perspektywy analizy i badań związane zarówno z wskazanymi nowymi perspektywami badawczymi, jak i nowoczesnymi możliwościami i technikami prowadzenia badań¹.

Jednocześnie ważnymi kwestiami staje się problematyka pracy funkcjonariuszy, postrzegana zarówno jako miejsce pracy, rola zawodowa, służba lub powinność. W kontekście wcześniej zauważonych kwestii praca funkcjonariusza staje się ważną społecznie misją. Niesie to ze sobą konieczność stałego rozwijania form kształcenia, doskonalenia i wspierania funkcjonariuszy w ich pracy, która jest nierozzerwalnie powiązana z kwestią wielowymiarowej refleksji nad problematyką systemów penitencjarnych.

Współczesne społeczeństwo z całym bogactwem narzędzi, dóbr i udogodnień tworzy równocześnie rozliczne zagrożenia dla osób i systemów

¹ T. Przesławski, *Służba Więzienna w Polsce. Administracja i podstawy działania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

społecznych. Jednocześnie od początku obecne było w nim przestępstwo, czego wyrazem są m.in. biblijne postacie Kaina czy Chama. Wina ewokowała konieczność i potrzebę kary, w tym również wykluczenie ze społeczeństwa. W Biblii było to wygnanie², obecnie częściej jest to odosobnienie. Złożoność samego zjawiska, jak i złożoność współczesnego świata, niosą ze sobą konieczność głębokiej refleksji, świadomie i racjonalnie rozważającej kwestię winy i kary, a jednocześnie słuszności, celowości, zasadności i sprawiedliwości podejmowanych działań w związku z winą i karą. Działań, które nie powinny być karą dodatkową czy pomstą, ale konsekwencją efektywnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, dającym poczucie bezpieczeństwa i słuszności podejmowanych działań.

Nauka, sztuka, dyscyplina wiedzy

Pojęcie nauki bywa różnie definiowane. Nauka może być określana jako dziedzina ludzkiej działalności, w tym również dziedzina kultury. Wielu badaczy zauważa, że nauka jest to pewien typ działań, zbiór czynności uczonych, zwany również pracą badawczą. Wreszcie nauka postrzegana jest jako szeroko rozumiany wytwór lub osiągnięta wiedza naukowa i proces dochodzenia do niej³.

Na gruncie polskiego prawa⁴ możemy mówić o dziedzinach wiedzy i dyscyplinach wiedzy, przy czym pojęcie „dziedzina nauk” uznawane jest za szersze i traktowane jako trwale ukształtowana oraz wyodrębniona grupa dyscyplin naukowych, w ramach której nadawane są stopnie i tytuły naukowe. W tym znaczeniu mówimy o dziedzinie nauk humanistycznych, dziedzinie nauk rolniczych czy dziedzinie nauk społecznych. Mówiąc o dyscyplinie naukowej stwierdzimy, że jest to część dziedziny naukowej, społecznie zorganizowana działalność badawcza nastawiona na wytwarzanie informacji (badania) oraz stosowania rezultatów tej działalności (teorie) w praktyce, a równocześnie określony obszar działania w zakresie kształcenia. Dyscypliną naukową jest m.in.: filozofia, prawo, ekonomia, medycyna, organizacja i zarządzanie, historia, pedagogika,

² Rdz 3,1-24.

³ Por. S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, KUL Lublin 1992; K. Szaniawski, *Kilka uwag o filozofii nauki*, [w:] *O nauce, rozumowaniu i wartościach*, PWN, Warszawa 1994, s. 48-54.

⁴ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych.

psychologia, informatyka, architektura, mechanika itp. Do tego miejsca aspiruje również penitencjarystyka.

Filozofowie nauki, jak również inni badacze, stoją na stanowisku, że nauka to badanie naukowe, które polega na systematycznym uzyskiwaniu wiedzy specjalistycznej o jednolitej dziedzinie. Istnieje kilka cech takiego postępowania badawczego. Badanie naukowe powinno być podejmowane:

- na podstawie doświadczenia i przedmiotowej oczywistości intelektualnej albo wyraźnie podanych założeń,
- w nawiązaniu do aktualnego stanu danej dyscypliny (dotychczasowych jej osiągnięć i braków),
- według racjonalnych metod, możliwie jasno sformułowanych.

Badanie naukowe powinno być zakończone (tymczasowym) nowym uporządkowaniem rzeczowym i logicznym ubogaconej wiedzy o danej dziedzinie.

Postrzeganie nauki, jako wiedzy naukowej – wytworu czynności badawczych – jest równoznaczne z przyjęciem, że nauka jest:

- specjalistycznym poznaniem teoretycznym wyrażonym w języku informatywnym, zaspokajającym ogólnoludzkie zainteresowania intelektualne (a również pośrednio także potrzeby życiowe);
- zawiera uzasadniony w jakiś sposób układ tez lub empirycznie uprąpomocnione wyjaśnienia uporządkowanych opisów faktów.

Podjęte w celu połączenia różnych stanowisk konstruowane pojęcia nauki, jako bardzo złożonego wytworu kulturowego, zakładają, że składa się ona z:

- zespołu twierdzeń wyartykułowanych w pewnym języku,
- żywionych przez kogoś przekonań,
- wykonanych operacji poznawczych,
- z tego, co społecznie i historycznie bezpośrednio wiąże się z podanymi wyżej składnikami nauki.

To ostatnie założenie włącza w pojęcie nauki ludzi prowadzących określone badania, narzędzia ich pracy, instytucje naukowe i całe środowisko, które w pewnej mierze przyczynia się do rozwijania aktywności naukotwórczych.

Różnica między poznaniem potocznym (ogólnikowym, praktycznym, słabo uporządkowanym) a naukowym (specjalistycznym, teoretycznym, systematycznym) jest dość wyraźna, jednak faktycznie występują typy wiedzy pośredniej, która wprawdzie ma charakter wiedzy specjalistycznej,

lecz niedostatecznie usystematyzowanej; niektórzy mówią o protonauce, będącej nauką jakby w stanie zaczątkowym⁵. Sytuacja taka jest jednak przejściowym stanem w rozwoju danej dziedziny wiedzy⁶.

Warto w tym miejscu zauważyć, że polski system penitencjarny, a w szczególności więziennictwo, od dawna jest obiektem zainteresowań naukowych. Od z górami 25 lat działa Polskie Towarzystwo Penitencjarne z powodzeniem inicjujące rozliczne działania naukowe oraz współpracę między naukowcami a systemem penitencjarnym⁷. Jak się wydaje, istotnym elementem w rozwoju dyscypliny naukowej jest podjęcie refleksji o charakterze ontologicznym i epistemologicznym przede wszystkim w odniesieniu do podmiotu, przedmiotu, metod badań oraz języka i socjolektu niezbędnego do tworzenia systemu pojęć⁸.

Penitencjarystyka w perspektywie ontologicznej

Jak zauważono wcześniej, refleksja poświęcona systemom penitencjarnym, jak i samemu procesowi odbywania i wykonywania kary powoduje, że należy podjąć próbę określenia perspektywy ontologicznej badań penitencjarystycznych. Wiąże się to w pierwszej kolejności z koniecznością odniesienia się do istoty tego, co nazywamy systemem penitencjarnym i tym samym wskazuje na jej podmiot oraz przedmiot. Podmiotem penitencjarystyki jest człowiek poddawany karze, jak i człowiek karę tę wykonujący. Występują oni w przywołanym kontekście jako jednostki, jako osoby oraz jako zbiór lub grupa (podmiot zbiorowy).

Z kolei na przedmiot penitencjarystyki składają się wszystkie materialne, jak również niematerialne elementy, będące częścią systemu penitencjarnego. Należy również wskazać na to, co być może stanowi istotę samego odbywania kary, tj. dynamiczny układ relacji

⁵ Por. M. Bunge, *Emergence and convergence, Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*, University of Toronto Press Inc., Toronto 2003.

⁶ Por. S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, KUL, Lublin 1992, s. 24, 25, por. też Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, KUL, Lublin 2001, s. 180, 181.

⁷ J. Nawoj, R. Poklek (red.), *Polskie Towarzystwo Penitencjarne w zmieniającej się rzeczywistości społecznej i więziennej. Księga jubileuszowa 1991-2016*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2017; P. A. Stępiak, T. Kalisz, W. Zalewski (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności: księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Gdańsk – Wrocław – Kalisz 2016.

⁸ Por. S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985; M. Heller, *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1992, s. 11.

podmiotowo-przedmiotowych z tym związany. Wydaje się przy tym, że termin „układ relacji” można z powodzeniem zastąpić procesem odbywania kary. Stanowi on bowiem sedno działań penitencjarnych i bezpośrednich relacji podmiotowo-przedmiotowych.

Podsumowując można przyjąć, że perspektywa ontologiczna penitencjarystyki obejmuje:

- więźniów (jako jednostki, jako grupy);
- funkcjonariuszy Służby Więziennej (jako jednostki, grupy, zespoły);
- miejsca odosobnienia (więzienia) oraz inne techniczne i formalne środki wykonywania kary;
- proces odbywania kary wraz z jego niematerialnymi i relacyjnymi elementami, stanowiący istotę działań penitencjarnych, stanowiący źródło i bezpośrednią przyczynę nawiązania specyficznych bezpośrednich zróżnicowanych relacji społecznych.

Należy jednak zauważyć, że nakreślone wcześniej podstawy ontologiczne penitencjarystyki stanowią jedynie punkt wyjścia do głównego nurtu rozważań odnoszącego się do perspektywy badań nad systemem penitencjarnym (systemami penitencjarnymi). Innymi słowy chodzi o określenie dziedziny (przedmiotu) badań w studiach nad systemami penitencjarnymi. W sensie ogólnym można stwierdzić, że przedmiotem badań penitencjarystyki są (wskazane wcześniej jako podstawa ontologiczna) wszystkie trzy elementy: ludzie uczestniczący w procesie odbywania kary, materialne i niematerialne elementy systemu penitencjarnego oraz sam proces odbywania kary. Wyznaczają one jednak jedynie główny nurt problematyki badawczej nad tą dziedziną. W dalszej kolejności jej szczegółowe problemy badawcze powinny być podejmowane z perspektywy różnych dyscyplin, a także w ujęciu międzydyscyplinarnym.

Podejmując problem przedmiotu i podmiotu penitencjarystyki można również zastosować metody analizy semiotycznej, inaczej mówiąc – językowej. Próba określenia cech konstytutywnych, konsekwentnych, a także cech przypadkowych, właściwych badaniom nad systemem penitencjarnym, prowadzi do dość zadziwiających wyników. Okazuje się bowiem, że wiele badań penitencjarnych może koncentrować się na analizie jej cech konsekwentnych, co oznacza, że nie odnoszą się one do samej istoty systemu penitencjarnego, jego funkcjonowania i osób w niego zaangażowanych, a koncentrują się na konsekwencjach rozwoju, m.in. gospodarki, kultury, środowiska lub dotyczą jedynie kwestii resocjalizacyjnych, oczywiście nie deprecjonując ważności wspomnianych badań.

W konsekwencji tak zarysowanych założeń ontologicznych penitencjarystyki kluczowym pojęciem jest dla niej system penitencjarny, inaczej określany jako system wykonywania kary, w którym kluczowe miejsce zajmuje system wykonywania kary pozbawienia wolności⁹. Ponieważ precyzyjne rozumienie terminów jest warunkiem istotnym dla nauki, dlatego każde zwrócenie uwagi na możliwość różnego rozumienia jakiegoś terminu, o którym myślano pierwotnie, że ma jedno znaczenie, jest cennym osiągnięciem naukowym i nieraz pozwala rozstrzygnąć problem pozornie nierozwiązalny. Z tych względów można spotkać się nawet z poglądem, że w zasadzie nauka to poprawnie skonstruowany język¹⁰. Należy więc podjąć próbę zdefiniowania pojęcia systemu penitencjarnego lub przynajmniej jego przybliżenia i wskazania różnic.

Zdaniem L. Rabinowicza „system to całość, na który składają się przede wszystkim architektura więzienna i urzędzenia celi, następnie organizacja wewnętrzna, stanowisko więźnia, rozkład dnia, cele przyświecające wykonaniu kary, dążności wychowawcze, zajęcia więźnia itd.”¹¹. Natomiast – zdaniem J. Śliwowskiego – system penitencjarny to „całość przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urzędzeń zakładów karnych zmierzających według określonego sposobu i metody do osiągnięcia zasadniczego celu kary”¹². Podobnie ujmuje tę kwestię J. Warylewski: „System penitencjarny oznacza zespół dyrektyw określających zasady i sposoby wykonywania kary pozbawienia wolności, z uwzględnieniem reguł organizacyjnych i środków techniczno-materialnych pozwalających te zasady i sposoby realizować”¹³. Natomiast S. Walczak definiuje system penitencjarny jako „ujęty w normy prawa sposób wykonania kary wraz z towarzyszącym mu i dostosowanym do jego założeń zespołem środków o charakterze techniczno-materialnym (odpowiednia architektura zakładów karnych, wydzielone pomieszczenia przeznaczone na szkolenie i urzędzenia produkcyjne). System ten polega na ściśle określonych zasadach klasyfikacji więźniów, ich rozmieszczeniu w dostosowanych do niej rodzajach zakładów karnych oraz na określonych metodach i środkach postępowania z więźniami w celu osiągnięcia ich poprawy”¹⁴.

⁹ B. Stadno-Kawecka, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, t. XXXIX, s. 109.

¹⁰ Por. S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, KUL, Lublin 1992, s. 18.

¹¹ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933, s. 38.

¹² J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978, s. 71.

¹³ J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Gdańsk 2007, s. 186.

¹⁴ S. Walczak, *Prawo penitencjarnie. Zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 107.

Jak widać w literaturze brak jest wprawdzie ujednoczonego znaczenia pojęcia „system penitencjarny”. Jednak konstruowane przez poszczególnych autorów definicje nie wykazują istotnych różnic merytorycznych, a jedynie różnice wynikają z innego akcentowania jego poszczególnych elementów¹⁵.

Oczywiście przedmiot i problematyka badań penitencjarystyki jest daleko szerszy. Wśród nich wymienić można następujące zagadnienia:

- wybrane aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności oraz tymczasowego aresztowania;
- organizacja i optymalizacja sposobów, jak również warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania;
- profilaktyka i rozwój metod oddziaływań penitencjarnych oraz pomiar ich efektywności;
- ograniczanie negatywnych psychospołecznych, zdrowotnych i ekonomicznych skutków izolacji więziennej;
- ograniczanie typowych dla izolacji więziennej patologicznych zjawisk społecznych;
- ograniczanie zjawiska recydywy penitencjarnej;
- poszukiwanie optymalnych sposobów zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Obszar badań obejmuje również funkcjonariuszy i cywilnych pracowników Służby Więziennej jako podstawowych realizatorów działań penitencjarnych. Wśród obszarów badań z tego zakresu wymienić można:

- poszukiwanie skutecznych strategii kształtowania postaw funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej sprzyjających budowaniu etosu Służby Więziennej oraz pozytywnego jej wizerunku w społeczeństwie;
- utrzymanie właściwego potencjału zdrowotnego i motorycznego oraz zdolności proobronnych, w szczególności zakresu i kierunków rozwoju kompetencji psychospołecznych i intelektualnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej;
- poszukiwanie optymalnych metod, celów, treści, form organizacyjnych oraz innych uwarunkowań efektywności systemu szkolenia i doskonalenia zawodowego funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

¹⁵ K. Wala, *Systemy penitencjarne na przestrzeni XVIII i XIX wieku*, Studia Iuridica Lublinensia vol. XXIV, 4, 2015, s.134, por też: T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wrocław 2004, s. 32.

Celem wspomnianych wyżej kierunków działań badawczych jest wspieranie systemu penitencjarnego oraz rozwijanie nauk związanych z jego funkcjonowaniem poprzez tworzenie, aktualizowanie i weryfikowanie naukowych podstaw funkcjonowania więziennictwa dla potrzeb profilaktyki kryminologicznej oraz praktyki penitencjarnej.

Dyscyplina wiedzy z pogranicza nauk

W świetle poczynionych wcześniej spostrzeżeń penitencjarystyka jest dziedziną wiedzy należącą do obszaru nauk społecznych. Jednak konieczne jest zastrzeżenie, iż swoim zainteresowaniem obejmuje i łączy zakresy wielu dyscyplin, zarówno z tego obszaru wiedzy, jak i innych. Są to przede wszystkim pedagogika i nauki o bezpieczeństwie, ale również w znaczącym stopniu psychologia, socjologia, nauki prawne, a wśród nich kryminologia. Penitencjarystyka w dużym stopniu sięga do nauk humanistycznych, w tym filozofii, a zwłaszcza etyki oraz nauk o zdrowiu, w szczególności w zakresie kultury fizycznej. Szczególne miejsce zajmują tu nauki prawne, a zwłaszcza penologia rozumiana jako nauka o karze¹⁶. Interdyscyplinarny charakter penitencjarystyki jako dziedziny wiedzy, ze względu na specyficzny przedmiot jej zainteresowań, w szczególności formalno-prawny charakter kary izolacji realizowanej pod prawnym przymusem, ewokuje silny związek z naukami prawnymi. W konsekwencji może to skutkować w wielu sytuacjach ograniczeniem jej „suwerenności” oraz implikować problemy epistemologiczne i metodologiczne jako dyscypliny z kręgu nauk społecznych. Jak zauważa P. Szczepaniak „...staje się dyscypliną pozostającą nie tylko na „usługach” nauk penalnych, ale wręcz bywa włączana w ich zakres”¹⁷.

Warto również odnieść się do kwestii inter-, cross- i transdyscyplinarności w badaniach nad systemami penitencjarnymi. W tym kontekście należy zauważyć, że w sensie metodologicznym pojęcie multidyscyplinarności jest odróżniane od pojęcia interdyscyplinarności oraz transdyscyplinarności, jednak pojęcia te nie zawsze są używane jednoznacznie¹⁸. Podejścia

¹⁶ Por. J. Utrat-Milecki, *Penologia*, [w:] Tadeusz Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Suplement, Warszawa, Żak 2010.

¹⁷ P. Szczepaniak, *Konteksty pedagogiki penitencjarnej*, „Resocjalizacja polska” 2011, nr 2, s. 125.

¹⁸ Por. H.G. Hirsch, H. Hoffman-Riem, S. Biber-Klemm, i inni, *Handbook of Transdisciplinary Research*, Springer Heidelberg 2008; W. Żłobicki, R. Włodarczyk, *Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność pedagogiki – wymiary teoretyczny i praktyczny*, Impuls, Kraków 2011.

takie są słuszne i celowe dla rozwiązywania złożonych zjawisk i procesów penitencjarnych. Znajduje ono swoje odzwierciedlenie w publikacjach powstających wokół „Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego”¹⁹, jak również uniwersytetów²⁰.

Z drugiej strony wydaje się, że aby rozwijać tego typu postnowoczesną metodologię należy podjąć działania, by stworzyć solidne fundamenty epistemologiczne i metodologiczne zapewniające stosowne minimum „rzetelności” naukowej. Z tej perspektywy propozycja ujęcia badań nad systemami penitencjarnymi w ramy dyscypliny, którą nazywamy penitencjarystyką, wydaje się być racjonalnym rozwiązaniem. Takie działanie powinno bowiem zapewnić bezpieczne przejście do etapu badań postdyscyplinarnych. W przeciwnym razie istnieje niebezpieczeństwo, że będą one prowadzone w metodologicznym chaosie²¹.

Penitencjarystyka w perspektywie epistemologicznej

Podjmując problematykę studiów nad penitencjarystyką w perspektywie epistemologicznej, dla klarowności wywodu należy podkreślić, iż w niniejszym artykule skupiono się wyłącznie nad epistemologią penitencjarystyki rozumianej w omówionym wcześniej znaczeniu oraz w omówionym wcześniej kontekście ontologicznym w szczególności przedmiotu badań.

Badając zagadnienie penitencjarystyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej należy uwzględnić wiele różnych i często wykluczających się nawzajem grup poglądów. Z drugiej strony racjonalne wydaje się, iż problem autonomii penitencjarystyki należy rozpatrywać w szerszym kontekście naukowej tożsamości badaczy zajmujących się problematyką systemu penitencjarnego i kwestią wykonywania kary w ogóle.

¹⁹ Np. B. Hołyst (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej Warszawa-Poznań-Kalisz 2001; P.A. Stępiak, T. Kalisz, W. Zalewski, *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności: księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Gdańsk – Wrocław – Kalisz 2016.

²⁰ Np. T. Przesławski, *Służba Więzienna w Polsce. Administracja i podstawy działania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

²¹ Podobne problemy zauważa się również w obszarze nauk prawnych. A. Kozak, *Postnowoczesna koncepcja prawa*, [w:] M. Błachut (red.), *„Z zagadnień teorii i filozofii prawa, Ponowoczesność” 2007*, K. Wójcik – *Wpływ zmian prawnych z lat 2010–2012 na sytuację zawodową personelu więziennego*.

Warto zauważyć, że na opinie i sądy wyrażane przez różne grupy naukowców mają wpływ różnice paradygmatów metapoznawczych. Mimo że badają tożsame lub bardzo zbliżone zjawiska, różnią się one znacząco w zakresie podejścia epistemologicznego. Zasadniczy wpływ mają również różne tradycje badawcze, z których wywodzą się badacze, i które ukształtowały ich jako ludzi nauki. Z podobnym problemem mierzyło się wiele dziedzin wiedzy. Dla przykładu w dziedzinie badań nad turystyką w celu rzeczywistego ustalenia znaczenia czynników epistemicznych przeprowadzono badania empiryczne. W rezultacie umożliwiło to przedstawienie propozycji rozwoju metodologicznego badań nad turystyką²².

Nowo tworzące się dyscypliny nauki mają wielu przeciwników swojej autonomizacji – jako nauki opierającej się na mało metodologicznych przesłankach. Przy czym krytycy i przeciwnicy odnoszą się często do paradygmatycznego modelu rozwoju nauki T. Kuhna²³. Autor ten wyróżnia tzw. okres przedparadygmatyczny rozwoju dyscyplin naukowych oraz fazę ukształtowanego paradygmatu. Oponenti autonomizacji nowych dziedzin nauki podkreślają, że badania w ramach tych dziedzin pozostają w stadium przedparadygmatycznymi w związku z nieprzystawalnością paradygmatów, z których korzystają, nie mają szans na przejście do fazy, w której ukształtuje się ich paradygmat.

Należy jednak zauważyć, że model T. Kuhna był opracowany przede wszystkim na podstawie obserwacji rozwoju nauk przyrodniczych i w konsekwencji nie w pełni przystaje on do nauk społecznych i humanistycznych. Problemy z uznaniem miały nauki o turystyce, a wcześniej takie dyscypliny jak: antropologia kulturowa, czy etnografia lub jeszcze wcześniej pedagogika. Były (a niekiedy i są) krytykowane jako „nienaukowe” z pozycji metodologicznych nauk przyrodniczych, całkowicie nieadekwatnych do pola badań i perspektywy ontologicznej. Takie stosowanie swojego modelu kwestionował również sam T. Kuhn podważając dominującą rolę logicznych pozytywistów w metodologii nauki, jak również poddając krytyce popperowską wizję nauki²⁴. Autor ten stał na stanowisku, iż właśnie kontekst odkrycia, rozumiany jako wpływ uwarunkowań społecznych, w tym historycznych, kulturowych, ekonomicznych, w największym stopniu

²² L. Butowski, *Turystyka jako dyscyplina naukowa – dylematy teoretyczne versus rzeczywistość empiryczna*, [w:] Marzena Makowska-Iskierka (red.), *Badania nad turystyką. Jeden cel, różne podejścia*, *Warsztaty z Geografii Turystyki*, t. VI, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 7-24.

²³ T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago, Chicago 1996.

²⁴ Por. S. Okasha, *Philosophy of Science, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford New York 2002.

decyduje o rozwoju nauki i w sposób szczególnie odnosi się to do nauk społecznych.

Wydaje się również, że argumentacja taka może być poddana krytyce z innych pozycji. M.in. w tym świetle argumenty na rzecz autonomizacji penitencjarystyki, polegające na społecznym zapotrzebowaniu na wiedzę z zakresu tej dziedziny, zyskują solidne podstawy w teorii rozwoju nauki. Warto również zauważyć, iż na poziomie instytucjonalnym penitencjarystyka została uznana jako nauka. W niektórych krajach istnieją instytuty i wyższe uczelnie podejmujące ją, jako dziedzinę badań oraz przedmiot nauczania²⁵. Warto w tym miejscu, odwołując się do idei wolności nauki, zauważyć, że nikt nie ma prawa w sposób autorytarny narzucać swoich poglądów w powyższym zakresie, a decyzja powinna zależeć jedynie od lokalnej potrzeby samych badaczy. Pogląd taki opiera się oczywiście na teoretycznych przesłankach nieklasycznej socjologii nauki i jest zakorzeniony w poglądach T. Kuhna na temat kontekstu odkrycia naukowego. Wydaje się, że w stosunku do nauk społecznych i humanistycznych (w przeciwieństwie do nauk przyrodniczych) podejście takie jest uzasadnione.

Podsumowując rozważania dotyczące kwestii epistemologicznych można postawić tezę, że uda się osiągnąć pełny rozwój dyscypliny jako nauki, kiedy badania nad systemami penitencjarnymi będą prowadzone zarówno w ramach istniejących dyscyplin, jak i poprzez nową dyscyplinę – penitencjarystkę. Przy czym, co bardzo ważne, jej przedmiot powinien obejmować raczej te specyficzne cechy systemów penitencjarnych, które wyróżniają ją od wszystkich społecznych, kulturowych, gospodarczych oraz przestrzenno-środowiskowych uwarunkowań.

Potrzeba refleksji i jej systematyzowania

W podsumowaniu warto pokusić się również o refleksję semantyczną. Słowo „penitencjarystyka” wywodzi swoją nazwę od łacińskiego słowa *poenitentia* (pokuta). *Poenitentia* oznaczała pokutę również w znaczeniu sakramentalnym, a u starożytnych i średniowiecznych filozofów kara pokuty pojmowana była jako sakrament, a obowiązki z niej wynikające miały również wymiar religijny, moralny i ekspiacyjny. Z czasem pojęcie

²⁵ Np. w Norweskiej Akademii Służb Penitencjarnych w Oslo.

to nabrało szerszego i nieco innego znaczenia, i wiązane jest z więzienictwem – poenitentiarius (łac.) – pokutujący, skruszony, odnoszący się do kar, więźniów, więziennictwa, poprawczy.

W konsekwencji wiąże się ono z dwoma pojęciami kary i pokuty. Pierwsze pojęcie jest powiązane z sankcjami o charakterze represyjnym i prawnym, drugie natomiast odnosi się do kwestii zadośćuczynienia i ma wymiar moralny. Penitencjarystyka zarówno w warstwie ontologicznej, jak i w epistemicznej łączy te dwa aspekty, prawny oraz moralny, czyli karę więzienia z wychowaniem. Rozwija jednak tę kwestię o aspekty bezpieczeństwa, jak i problematykę zawodową (zagadnienia pracy) osób przeprowadzających i nadzorujących proces wykonywania kary.

Uznając penitencjarystykę za silnie powiązaną z wieloma dyscyplinami, a nawet dziedzinami wiedzy, podkreślić należy, że koncentruje swoje zainteresowanie na specyficznym przedmiocie nauk. Są nim zagadnienia wielowymiarowo i wieloaspektowo rozumianych problemów społecznych związanych z odbywaniem kary i więziennictwem, rozumianym zarówno jako czas odbywania kary, szansa na resocjalizację i reintegrację społeczną oraz więzieniem postrzeganym jako miejsce pobytu, odosobnienia i pracy. Penitencjarystyka obejmuje swoim zainteresowaniem wszystkie doświadczające tych problemów jednostki, grupy i społeczności złożonego systemu zinstytucjonalizowanych, jak i niezinstytucjonalizowanych form penitencji, w tym odpowiedzi społecznej na te problemy oraz szerokiego spectrum różnorodnych działań instytucji i organizacji społecznych, prowadzonych z zamiarem zapobiegania powstawaniu, jak również rozwiązywania tych problemów.

Jak zauważa Mario Bunge „Tylko konkretne rzeczy, takie jak ludzie, mogą się rozwijać i ewoluować”²⁶. Język, literatura, nauka zmieniają się jednak, np. wraz z pojawieniem lub zanikaniem zjawisk modyfikują, wprowadzają nowe i zarzucają stare wyrażenia językowe, wraz z przemianami w aktywnościach poznawczych zarzucają jedne nauki i tworzą nowe dziedziny wiedzy, które stopniowo w wyniku rozwoju zyskują status nauki. Dla swojego rozwoju penitencjarystyka potrzebuje pogłębionej refleksji o charakterze metodologicznym, jak również ontologicznym i epistemologicznym. Jest to istotne dla określenia jej cech konstytutywnych, jak i konsekwentnych.

²⁶ M. Bunge, *Emergence and convergence, Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*, University of Toronto Press Inc., Toronto 2003, s. 62.

Poza kwestiami natury ogólnej istnieje ważna społeczna potrzeba refleksji nad kwestią wykonywania kary w zakresie jednostkowym, jak również osobowym czy systemowym. Zagadnienie wykonywania kary jest kluczowe dla racjonalnego i efektywnego funkcjonowania systemu sądownictwa. Istotne jest także dla poczucia sprawiedliwości, a również bezpieczeństwa obywateli, zarówno w znaczeniu osobowym i jednostkowym, jak i postrzeganiu społeczeństwa jako suwerena, który ma prawo oczekiwać od wymiaru sprawiedliwości nie tylko skuteczności działania, ale również, by – działając w jego imieniu – czynił to z godnością i zachowaniem zasad i wartości, które dla obywateli są ważne. Pogłębiona refleksja o charakterze naukowym podejmowana wobec praktyki i pozostająca z nią w ścisłym związku może przynieść odpowiedź na wspomniany wcześniej dylemat. W konsekwencji współczesne społeczeństwa, domagające się humanizacji kary, a jednocześnie obawiające się zjawiska przestępczości, stoją przed ważnym wyzwaniem rozwoju penitencjarystyki.

Bibliografia

- Bunge M., *Emergence and convergence, Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*, University of Toronto Press Inc., Toronto 2003.
- Butowski L., *Turystyka, jako dyscyplina naukowa – dylematy teoretyczne versus rzeczywistość empiryczna*, [w:] Marzena Makowska-Iskierka (red.), *Badania nad turystyką. Jeden cel, różne podejścia*, „Warsztaty z Geografii Turyzmu”, t. VI, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Hajduk Z., *Ogólna metodologia nauk*, KUL, Lublin 2001.
- Heller M., *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1992.
- Hirsch H.G., Hoffman-Riem H., Biber-Klemm S., i inni, *Handbook of Transdisciplinary Research*, Springer, Heidelberg 2008.
- Hołyst B., *Więziennictwo – nowe wyzwania*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Warszawa – Poznań – Kalisz 2001.
- Kalisz T., *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wrocław 2004.
- Kamiński S., *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, KUL, Lublin 1992.
- Kozak A., *Postponowoczesna koncepcja prawa*, [w:] M. Błachut (red.), „Z zagadnień teorii i filozofii prawa, Ponowoczesność” 2007.
- Kuhn T., *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago, Chicago 1996.
- Nawoj J., Poklek R. (red.), *Polskie Towarzystwo Penitencjarne w zmieniającej się rzeczywistości społecznej i więziennej. Księga jubileuszowa 1991-2016*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2017.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa 1985,
- Okasha S., *Philosophy of Science, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford New York 2002.
- Przesławski T., *Służba Więzienna w Polsce. Administracja i podstawy działania*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978.
- Stadno-Kawecka B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach- uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, t. XXXIX.
- Stępiak P.A., Kalisz T., Zalewski W. (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności: księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Gdańsk – Wrocław – Kalisz 2016.

- Szaniawski K., *Kilka uwag o filozofii nauki*, [w:] *O nauce, rozumowaniu i wartościach*, PWN, Warszawa 1994.
- Szczepaniak P., *Konteksty pedagogiki penitencjarnej*, „Resocjalizacja polska” 2011, nr 2.
- Utrat-Milecki J., *Penologia*, [w:] Tadeusz Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, Suplement*, Żak, Warszawa, 2010.
- Wala K., *Systemy penitencjarne na przestrzeni XVIII i XIX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, t. XXIV, 4.
- Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972.
- Warylewski J., *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Gdańsk 2007.
- Wieczorek L.J., *Aktywność twórcza osadzonych*, [w:] Stępiak P. A., *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej – człowiek a system*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Żłobiki W., Włodarczyk R., *Interdyscyplinarność i transdyscyplinarność pedagogiki – wymiary teoretyczny i praktyczny*, Impuls, Kraków 2011.